

А

А-ба-ба-га-ла-ма-га — видавництво художньої літератури для дітей, засноване поетом І. Малковичем (Київ, 1992).

Абетковий вірш — поетична форма, рядки (слова) якої відтворюють послідовність літер в абетці; один із різновидів акровірша.

Аболіціоністська література — література 30-60-х ХІХ ст. у США, пов'язана із суспільно-політичним рухом за визволення афро-американців від рабства напередодні і під час громадянської війни, який вплинув на публіцистичний дискурс трансценденталістів Г.Д. Торо та Р.В. Емерсона, був окреслений у памфлеті «Заклик до кольорових громадян світу» Д. Вокера, зумовив появу першого періодичного видання «Фрідом Джорнал» (1827).

Абреже — виписка, витяг з твору, скорочений переказ.

Абрскіл — абхазький героїчний епос про народженого від непорочної діви богоборця Абрскіла, відповідного грузинському Амірані, адигейському Назренжаче, Прометею, носія високих моральних цінностей, добра і справедливості.

Абруптивний діалог — діалог, у якому висловлення мовця не супроводжуються семантичним уточненням, інколи вживаються з евфемізмами, як, наприклад, у кіноповісті «Україна в огні» О. Довженка.

Абсолютна поезія — програма французьких поетів другої половини ХІХ ст., що відповідала критеріям «мистецтва для мистецтва», «чистого мистецтва», його іманентному єству, позначеному артистизмом, шляхетним смаком, заперечувала служіння поза художній меті.

Абсолютне відхилення — назва міжнародної виставки сюрреалізму (1965).

Абстракціонізм — модерністсько-авангардистська стильова течія в мистецтві ХХ ст., представники якої наполягали на відмові від аристотелівської міметичної (наслідувальної) інтерпретації об'єктивного довкілля, вважаючи дистанціювання від дійсності шляхом до глибшого художнього осягнення її онтологічних та екзистенційних сутностей.

Абумуслімнаме — перський народний роман (IX — XII ст.), збірник легенд, пов'язаних із постаттю Абу Мусліма, вбитого в 755, керівника боротьби з династією Омейядів.

Авадана — близький до дисатаки жанр буддійської літератури, оповіді Будди про чесноти і пороки подвижників та проповідників, їх втілення у майбутніх переродженнях людини.

Авангард — жанрово-стильова якість літературно-мистецького явища (твір, школа тощо), яке виявляється на межі традиції і новаторських пошуків, засвідчує заперечення попередніх художніх нормативів, утверджує нову творчу модель, що в межах конкретно-історичного часу вважається перспективною. «Авангард» — літературно-мистецька група, що діяла в Харкові (1926-30) після розпаду «Гарту». До неї належали В. Поліщук (керівник), О. Левада, Г. Коляда, Г. Чернов (Малошийченко), Раїса Троянker, В. Ярина, художники В. Єрмілов, Г. Цапок. «Авангард» — альманах «пролетарських» письменників літературного угруповання Нова Генерація. Виходив у Києві за редакцією Г. Шкурупія.

Авангард «нової хвилі» — стильова тенденція пізнього авангардизму, повністю відмежована від класичної традиції, що трактує художній твір поза втіленням у матеріалі, тому називає його «нематеріальним мистецтвом».

Авангарда друга — зініційована Я. Гжеговичем група віленських польських поетів міжвоєнного двадцятиліття (Ч. Мілош, Я. Загорський, А. Римкевич, Т. Буйницький, Є. Путрамент, Я. Маслинський та ін.) і близьких до їхньої ідейно-естетичної платформи Б.Л. Михальського, Г. Домінського, Ю. Лобовського, В. Іванюка, С. Пентака, Я. Співака та ін.

Авангарда краківська — літературне угруповання польських письменників-антитрадиціоналістів міжвоєнного двадцятиліття, яке об'єднувало футуристів (Б. Ясенський, С. Млодоженець, А. Стерн, А. Ват) та формалістів (Л. Хвістек, Т. Чижевський, А. Зомовський), очолюване Т. Пейпером, видавцем журналу (листа) «Zwrotnica» (1922-27).

Авангардизм — потужний антитрадиційний напрям літератури й мистецтва ХХ ст., пов'язаний із руйнуванням звичних художніх форм та канонів.

Аватара — в індуїзмі — одне з багатьох втілень у смертну істоту давньоіндійських богів, їх сходження на землю задля відновлення закону і чеснот (дхарми) при частковому збереженні свого божественного єства.

Августів вік — доба розквіту римської поезії за правління імператора Гая Юлія Цезаря Октавіана Августа (27 до н.е. — 14 н.е.), який припинив громадянську війну, зробив свою особу об'єктом обожнення («Діяння»).

Аверсія — сукупність риторичних фігур, які активізуються при безпосередньому звертанні до аудиторії мовця, перейнятого миттєвим емоційним поривом, що позначається на темпоритмі мовлення.

Авеста — зібрання з 21 сакральної книги (насхів), в яких викладена суть зороастризму, поширеного на теренах давніх Ірану, Афганістану, Середньої Азії, Азербайджану (Атропатен).

Авжеж! — літературно-мистецький журнал (до 1991 — літературно-рубліцистичний альманах), заснований в 1990 як додаток до газети «Житомирський вісник» обласною організацією Спілки журналістів України.

Автентизм — концепція польської літератури 30-х рр. XX ст., головна вимога якої полягала у «правдивості, вірогідності, речевості» зображення, пошуку художньої достовірності, відповідної життєвій.

Автентичний текст — оригінальний, достовірний текст певного письменника, що визначається при зіставленні першоджерел, видань, засвідчених волею автора, його попередніх публікацій та автографів.

Автобіографічний твір — літературно-документальний жанр, головним героєм творів якого вважається сам автор; термін автобіографія Р. Сауті (1809).

Автобіографія — опис автором свого особистого життя; художній життєпис. Від мемуарів або щоденника відрізняється наявністю елементів вимислу та узагальнення. Якщо у художньому творі автор використовував події свого особистого життя як вихідний матеріал, опрацьований ним, такий твір називається автобіографічним.

Автокоментар — тлумачення автором власного творчого процесу, доробку.

Автокомунікація — монологічна форма спілкування автора або літературного персонажа із самим собою (щоденники В. Винниченка, міркування Терпелихи з п'єси «Наталка Полтавка» І. Котляревського, сповідальна лірика тощо), коли відбувається зрушення кодів та контексту, переформулюється інформація.

Автокритика — висловлювання письменника про власний доробок чи про окремі твори на зустрічах з читачами, в пресі, в листах, у передмовях та післямовях до видань; самокритика, близька до автокоментаря.

Автологія — вживання слів із прямим значенням у поетичному тексті, на противагу металогії; різниться від прозового мовлення, навіть якщо воно наділене зовнішніми ознаками поезії (розміром чи римою, часто okazіональною).

Автоматизація — втрата новизни зуживаною літературною формою, її механічне клішування і сприймання. Термін, обстоюваний В. Шкловським та Ю. Тиняновим.

Автоматичне письмо — прийом фіксування безпосереднього плину думки, переживань, вражень тощо поза втручанням та контролем розуму, застосовуваний авангардистами та постмодерністами. Спирається на теоретичну концепцію інтуїтивізму А. Бергсона, «потoku свідомості» В. Дільтей та теорію психоаналізу З. Фрейда.

Автоматичний аналіз дискурсу — методологія дослідження дискурсивних феноменів на основі моделювання механізмів їх соціокультурної зумовленості, запропонована французьким філософом-неомарксистом М. Пеше («Автоматичний аналіз дискурсу», 1969; «Прописні істини», 1975).

Автонім — справжнє ім'я автора, який підписує власні твори псевдонімом.

Автономія — свідоме дистанціювання особистості від соціального контексту, відмінне у інтровертивних східних (злиття людини з космічними силами) та екстравертивних західних (приборкання природи, протистояння довкіллю) культурах.

Автопереклад — переклад художнього твору з однієї мови на іншу, зроблений автором оригіналу, який відрізняється від звичайного тим, що остаточна воля лишається за письменником, схильним переробляти власний текст або наполягати на його остаточному варіанті, змінювати композицію, образну структуру, внаслідок

чого може з'явитися або новий твір, або іншомовний дублікат наявного.

Автопортрет — власні зображення, виконані художником.

Автор — митець, який організовує художній твір, виражає в ньому емоційно-смыслову єдність, реалізує свій задум, постійно переживаючи межу життя і твореної ним художньої дійсності; культурний тип з яскраво вираженою настановою на інновації.

Автор — особа, яка створила літературний твір; персонаж, діюча особа художнього твору — образ Автора.

Автореферат — стислий виклад основних положень наукового твору (дисертації) із зазначенням теми, завдань, об'єкта і предмета дослідження, методологічних принципів тощо, зроблений автором.

Авторитет письма — графічно фіксовані тексти будь-якої доби, які деконструктивісти, передусім Ж. Дерріда, проголошують єдиною конкретною, навіть первинною реалією, на протигагу артикульованому мовленню (усній словесності), трактують як своєрідну владу задокументалізованої літератури, спроможну своїми внутрішніми, стилістичними можливостями витворити самоцінний світ дискурсу.

Авторська акустична пісня — поетично-музична творчість, для якої характерне виконання автором власної пісні у супроводі струнного музичного інструмента, найчастіше гітари.

Авторська вказівка — засіб авторського акцентування першоджерела творчого процесу, специфіки його художньої рецепції та власної творчої лабораторії.

Авторська глухота — неухажність письменника до специфіки мови, інколи нехтування її семантичними полями, синтаксичною структурою, фонологічними особливостями, що призводить до стилістичних та смислових помилок, несвідомо (зрідка — свідомо) допущених автором.

Авторська ідея — тлумачення, яке автор дає відображеним ним фактам життя; їх суб'єктивна оцінка (може відповідати і не відповідати читачькому розумінню життя; може бути прогресивною і обмеженою).

Авторська маска — спосіб приховування письменником своєї постаті задля витворення у реципієнта ілюзорної присутності іншого автора.

Авторська наративна ситуація — оповідна ситуація, що залежить від позиції всвідного автора, який не бере участі у зображуваних ним подіях («Чорна рада» П. Куліша, «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького, «Оддавали Катрю» Гр. Тютюнника тощо).

Авторська правка — внесення автором у рукопис, гранки, верстку виправлень, що змінюють текст порівняно з першим варіантом; є джерелом висвітлення творчої лабораторії письменника.

Авторська програма — пряма трансляція інформації з актуальних тем громадського, культурного життя, започаткована і постійно ведена письменником, журналістом, наприклад радіопередачі А. Погрібного, В. Яворівського, П. Осадчука та ін.

Авторське втручання — втручання автора або наратора у перебіг зображуваних подій шляхом надання коментарів, відступів, пояснень, характеристик тощо.

Авторське мовлення — текст, в якому автор безпосередньо характеризує зображувані події та відповідні образи, на відміну від мовлення літературних персонажів, ліричних суб'єктів чи дійових осіб.

Авторське Я — якнайповніше виявлення письменником свого таланту, можливостей ідіостилу, ставлення до зображуваних у його творах подій.

Авторський відступ — позафабульний елемент композиції літературного твору.

Авторський підпис — ремарка, вміщена в кінці публікації чи перед нею, що вказує на авторство твору.

Авторські підкреслення — акцентування уваги читача на пропонованій автором специфіці сприйняття художнього твору.

Автосемантичне речення (слово) — незалежна комунікативна викинчена синтаксична конструкція, що містить у собі низку сенсів, не пов'язаних з іншими аналогічними конструкціями.

Автотематизм — творчість про творчість; термін співвідноситься з поняттями «роман рефлексії» (Франція), «метафікція» чи «сюрфікція» (США), «поетологічний витвір» (Німеччина); запроваджений у літературознавстві польським критиком А. Сандавером для осмислення «нової техніки» письменства, що виникла наприкінці XIX ст. і практикувалася впродовж XX ст.

Автоцензура — здійснення автором особистого контролю над власною творчістю; поширена в радянській літературі, на відміну від офіційної цензури.

Автура — сукупність авторів, які із своїми творами беруть участь у здійсненні певного видання, утворюючи його авторський колектив.

Агада — жанрово довільна найбільша частина талмудистської літератури, що містить афоризми, релігійно-етичні повчання, історичні легенди, притчі, байки тощо, призначені для полегшеного засвоєння «кодексу законів» (Галахи).

Агіографія — життя святих.

Агіографія (Життя святих) — прозовий, зрідка віршовий, життєпис канонізованих християнською церквою духовних та світських осіб, що були зразком для вірян.

Агітаційне віршування — актуальні вірші переважно політичного характеру, адресовані загалу, один з яскравих проявів соціальної заангажованості літератури.

Агітка — естетизована ілюстрація певних ідеологем чи політичних доктрин, псевдохудожній твір, ангажований політичними потребами.

Агітпроп — поняття імітат-мистецтва, поширене після жовтневого перевороту 1917, підпорядковане утилітарним потребам комуністичної пропаганди, зведене до спрощеної алегоризації ідеологічних штампів, естетизування яких стало завданням поетів, художників, скульпторів, акторів та ін.

Агіттеатр — заснований після жовтневого перевороту 1917 різновид масового театралізованого дійства (концерти-мітинги, політкарнавали, інсценівки, агіт-суди тощо) на злободенну тему, заідеологізовану задля впливу на свідомість глядача.

Адекватний переклад — точний, повноцінний переклад, ознакою якого є максимальне досягнення вимог еквілінеарності без порушень літературного мовлення та художньої структури твору.

Адельфотес — граматики грецької й слов'янської мов, з'явилася у Львові (1591), складена і видана студентами Ставропігійської школи під керівництвом Арсенія Еласонського.

Аді-Будда — безперервні втілення сутності всіх будд і бодгісатв, з яких у певній послідовності утворюються аналогічні сакральні істоти.

Адігрантх — писемна пам'ятка середньовічної Індії, створена в 1604 за розпорядженням п'ятого гуру (вчителя) Арджуни, написана абеткою гурмуки, мовами пенджабі, бенгалі, хінді, а також по-арабськи і по-перськи.

Адіпарва — найдавніша анонімна прозова пам'ятка яванського письменства, написана мовою каві (X ст.), живлена мотивами давньоіндійської літератури. Текст твору був транскрибований латиною, частково перекладений на голландську мову.

Адоксографія — жанр, започаткований давньогрецькими софістами, в якому обрана тема висвітлювалася несподіваним, парадоксальним чином, вказуючи на істотні, важливі деталі, наприклад «Похвала лисині» Синеція Киренського (VI —

Адонідіон — архаїчна давньогрецька пісня, виконувана хором дівчат, присвячена богові родючості Адонісу, його оплакуванню та воскресінню, як-от в орфічній пісні «Боже вродливий, поважний, почув мене, дуже благаю...».

Адонічний вірш — λογαειδικний вірш, який застосовувався у давньогрецьких жалобних піснях на честь вродливця Адоніса, в якого закохалася Афродіта, приреченого пережити чимало драматичних перипетій, зокрема потрапити у потойбіччя, викликати розбрат між богами вже після смерті, будучи перетвореним на троянду (за іншою версією, його розірвав вепр).

Адресант — той, хто посилає комусь інформацію, листа, відправник кореспонденції, ініціатор. Як учасник акту спілкування збігається з автором твору, наратором.

Адресат — отримувач листа, телеграми, посилки, будь-якої інформації; реальна особа, якій присвячений художній твір, наприклад вірш.

Адресність — зв'язок літературного нарису, іноді — художнього твору з певною місцевістю, конкретними особами чи колективом.

Азбука-границя — назва поширюваного в Україні XV ст. букваря, в якому абетка подавалася у формі вірша за першими літерами, котрі висувалися на лівий край тексту — «границю». Різновид абеткового вірша.

Азбуковник української літератури — енциклопедія української літератури, укладена Б. Романенчуком, видавцем художнього часопису «Київ» у Філадельфії.

Азбуковники — специфічні анонімні рукописні словники-довідники енциклопедичного, моралізаторського характеру, в яких статті з різних галузей знань розташовувалися переважно за абетковим принципом.

Азіанізм — літературно-стилістичний напрям, протилежний аттикізму, з'явився в Давній Греції в III ст. до н. е., зумовлений кризою еллінського красномовства (аттикізму). Засновником цього напрямку вважають Гігезія (Гагезіаша) з лідійської Магнезії.

Азільська культура — археологічна культура раннього мезоліту. Тогочасні племена жили переважно на території Криму, а також на землях Західної та на півночі Східної Європи. Назва походить від печери Мас а' Азіль (Франція), де були знайдені залишки цієї культури.

Айкведікум — різновид тавтограми, жартівливий твір латинської літератури, в якому всі слова у висловах починаються з однієї літери.

Айман Шолпан — казахська народна ліро-епічна поема першої половини XIX ст.

Айрен — жанр вірменської лірики, твори якого написані переважно чотирирядковою строфою (трапляються також шести- і восьмирядкові) з моноримою — п'ятнадцятикласник із цезурою після восьмого складу, зі стійкою композицією та віршуванням, у якому переважають філософічні, біблійні, орієнтальні, еротичні і дидактичні мотиви, тематика мандрів (гаріба).

Айтис — урочисте пісенне змагання акинів (айтигів) у казахській, каракалпакській та киргизькій усній словесності, видовищний поетичний турнір імпровізаторів, що проводиться публічно під акомпанемент домбри, супроводжується виразною мімікою, жестами, вимагає від виконавців знання жанрової традиції.

Айям аль-Араб — один із найдавніших батальних жанрів арабського історичного письменства, присвячений висвітленню боротьби між племенами та подвигами героїв, зароджений серед арабських бедуїнів (V — середина VII ст.).

Аі-кьоґен — фарс, інтермедія, що виконувалася між актами п'єси у японському театрі Но (XIV ст.), зазнала впливу дзенської філософії, давніх синтоїстських містерій, палацових танців, пантоміми тощо.

Академический кружок — студентське товариство москвофільської орієнтації, яке діяло у Львові в 1871-95 під впливом І. Франка, М. Павлика, І. Белея.

Академічна громада — українське товариство, яке діяло у Кракові (1888 —95). Його активним учасником був В. Стефаник.

Академічне братство — українське студентське товариство, яке діяло у Львові (1882-96), виникло на основі «Академічної бесіди» та «Дружнього лихваря».

Академічне видання — вища форма комплексних літературно-критичних, наукових видань, базована на ґрунтовному аналізі художніх творів.

Академічне літературознавство — наукове літературознавство постало після виокремлення в 40-ві — 80-ті XIX ст. літературної критики та досліджень історії й теорії літератури, коли відбувся перехід від бібліографічного опису та критичних рефлексій до ґрунтовнішого аналізу літературних текстів, відповідних джерел, систематизації і класифікації студійованого матеріалу, сформувалася історія літератури як наукова дисципліна.

Академічний театр — звання, запроваджене в 1919, поширене в Радянському Союзі, яке Міністерство культури надавало театрам, починаючи з російських: Великого, Малого, Московського художнього та Маріїнського.

Академія гранеллесків — жартівлива італійська академія, заснована Д. Фарсетті в 1747 (Венеція).

Академія театральна — російськомовне молодіжне театральномистецьке об'єднання (Київ, 1918) на зразок проєктованого Марією Комісаржевською «громадського університету», очолене актором, літератором, педагогом В. Сладкопєвцевим.

Акаталектика — відповідність клаузули метричній структурі вірша, дотримання його схеми.

Акафелічний (акателічний) метр — в античній метриці — неповна форма певного розміру, зумовлена відсутністю його першого складника.